

dr. Alföldi Ágnes Dóra¹

A bizonyítás jelentősége és fogalmának elméleti megközelítései a büntetőeljárás fókuszában

1. A bizonyításról, mint megismerési folyamatról általában

A bizonyítás szó hallatán sokan, laikusként a bírósági tárgyaláson lezajlott eseményekre gondolnak, holott a helyzet nem ennyire egyszerű. Ahhoz, hogy egy büntetőügy bírósági szakaszba eljusson elkerülhetetlen az, hogy egy meglehetősen sokrétű és a terhelt bűnösségének kiderítésére irányuló cselekmények összekapcsolódó sorozata tárja fel az ügy szempontjából relevanciával bíró összes körülményt. A büntetőeljárás keretében folytatott bizonyítás tehát tartalmilag nem más, mint az igazság megállapítására irányuló megismerés.

A büntetőeljárásban teljes bizonyossággal lehet állítani, hogy a megismerés tárgya a múlt valamelyik eseménye. A bíróság, de előtte a nyomozóhatóság és az ügyész is, a középpontba helyezett eseményt közvetett módon ismerheti meg. Ennek a közvetett megismerésnek az alapja más személyek (elkövető, tanú, szakértő stb.) észlelései valamint az esemény következtében megmaradt nyomok. Ezek a nyomok azonban nem valószínű, hogy felderítésükkor a keletkezésük idején fennálló formában megmaradnak. A változás és átalakulás törvényszerűségeinek az ember alá van vetve és a nyom, amit őriz az emlékezete, vele együtt változik vagy tűnik el. A tanú felejt vagy meghal, a nyomként értékelhető lábnyomot széttapossák, vagy az eső elmossa, az ujjlenyomatot elkenik, vagy a fémen lévő nyomok a korrodálódás miatt eltűnnek. Ezek a változások magukba foglalnak minden mozgást és kölcsönhatást. Ennek megfelelően a büntetőeljárásban az említett változásokat anyagmozgásként kell figyelembe venni, ezért kialakultak olyan módszerek és mechanizmusok, amelyek képesek előidézni az események változását, valamint nyomkeltő hatásuknak köszönhetően lehetővé teszik a múlt eseményeire való visszakövetkeztetést és azok rekonstrukcióját.

A bizonyítás tehát egy átfogó és az eljárás más szakaszában is megjelenő cselekménysorozat. A büntetőeljárásban a bizonyítás egy emberi megismerő tevékenység, melynek elsődleges célja a múltban történt – jogilag releváns – tények megismerése, majd ezeknek megfelelően a helyes jogi minősítés megállapítása, és a büntetés kiszabása, vagy a vádlott felmentése. Ehhez kapcsolódóan a Legfelsőbb Bíróság is kimondta, hogy a bűnösséget megalapozó tényállás megállapítására, csak akkor kerülhet sor, ha a bizonyítékok olyan bizonyosságerejűek, amelyek a bűncselekmény más által való elkövetésének lehetőségét kizárják².

2. A bizonyítás meghatározása a büntetőeljárás talaján

A magyar jogtudományban többféle klasszikus nézet alakult ki a bizonyítás fogalmi megállapítása érdekében. A két legmeghatározóbb és egyben egymással szemben álló irányzat – a logikai és processzuális – ma is sok szerző által elfogadott álláspontokat fogalmaz meg. Emellett természetesen léteznek „kisebb” elméleti megközelítések is, mint például az ismeretelméleti nézőpont, kriminalisztikai bizonyításelmélet, a bizonyítás perrendszerű fel-fogása vagy a pszichikai irányzat.

2.1. A bizonyítás logikai megközelítése büntetőügyekben

A büntetőeljárásban – mint minden emberi megismerő tevékenységben – a megismerés szempontjából az érzékelésnek és a racionalitásnak is kiemelkedő szerepe van. A tanú, a szakértő ismereteket érzékelés útján szerez és azokat fogalmak, ítéletek, következtetések által gondolatokká formálja.

A büntetőeljárásban minden eljárásban részt vevő szervnek egy ún. „problémát” kell megoldania és a probléma megoldásához eljárási cselekmények – különböző műveletek, nyomok felkutatása, vizsgálat, bizonyítási

¹ A Debreceni Városi Ügyészség fogalmazója, valamint a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Büntető Eljárási Jogi Tanszékén levelező tagozatos, II. évfolyamos doktorandusza. (Témavezető: Dr. habil. Kardos Sándor).

² BJD. 7648. szám

kísérlet, a terhelt és tanú vallomásának értelmezése – és logikai műveletek elvégzése szükséges.³ A bizonyítás⁴ a formális logika szerint egy olyan eljárás, amelynek célja valamely állítás igaz vagy hamis voltának kimutatása tisztán gondolati tevékenység útján, vagyis a dialektikus jellegű és az objektív igazság megállapítására irányuló eljárás.⁵

Angyal Pál szerint a bizonyítás az a logikai művelet, amelynek útján eszközökön keresztül a bizonyító okok bizonyító erejükkel meggyőződést ébresztenek.⁶ Finkey Ferenc által megalkotott fogalom szerint a bizonyítás a büntetőper elintézésénél fontossággal bíró tények valóságának vagy valótlanságának megállapítására irányuló logikai művelet. A bizonyítás a legáltalánosabb meghatározás szerint részben a felek, részben a bíróság által végzett szellemi munka.⁷ Irk Albert a bizonyítás alatt azt a logikai műveletet érti, amelynek célja valamely tény vagy állítás valótlansága vagy valósága iránt a bíróság lelkében meggyőződés ébresszen.⁸ Az irányzat további képviselő közé tartozik Vámbéry Rusztem, aki szerint a bizonyítás azt a logikai műveletet jelenti, amelynek célja, hogy a bíróságban valamely tény vagy állítás bizonyosságának meggyőződését keltse.⁹

Az ismertetett logikai felfogást sokan nem tartják kielégítőnek, mert a büntetőügyekben folyó bizonyítás túl szűk, egyoldalú meghatározásához vezet. Teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a bizonyítást jogi normák is szabályozzák, hogy nem tisztán logikai gondolati folyamat, hanem tapasztalati – gyakorlati tevékenységet igényel.¹⁰

2.2. A büntetőeljárásbeli bizonyítás processzuális felfogása

A bizonyítás processzuális értelemben nem azonos a bizonyítás logikai felfogásával, mivel ugyan a processzuális bizonyításnak eleme a logika, de mégis különböznek egymástól. A bizonyítás logikai felfogása a bizonyítás belső oldalát, addig a processzuális felfogás kifejezetten a külső oldalát ragadja ki és konkretizálja. A processzuális irányzat híveinek nézetei szöges ellentétben állnak a logikai megközelítés által megfogalmazott bizonyításfogalommal.

A bizonyítás büntetőeljárásbeli (processzuális) fogalma felöleli a büntetőjogilag – anyagi és eljárásjogi szempontból – jelentős tényeknek a törvényes bizonyítási eszközök és módszerek útján való megismerését (azaz tények felderítését), továbbá e tények megtörténtének a bizonyítási eszközökkel való igazolását.¹¹ A processzuális irányzat képviselői abból indulnak ki, hogy a bizonyítás egy jogilag szabályozott cselekménysorozat. A felfogás híveinek álláspontja csupán abban különbözik, hogy a bizonyítást a felek vagy csak a bíróság vagy pedig a felek és a bíróság együttesen végzik egy törvényileg szabályozott tevékenységként. Ez azt jelenti, hogy lényegében a bizonyítást a bizonyításindítványozás, a bizonyításfelvétel és a bizonyítás eredményének megállapítása mozzanataira tagolják. Ez az álláspont elsősorban a polgári eljárásjog irodalmában terjedt el, azonban a büntetőeljárásjog irodalmában nem jelentkezik kifejezetten.

Tremmel Flórián kifejezetten elutasítja a bizonyítás processzuális felfogását. Szerinte ugyanis a bűnügyi bizonyítás nem csupán a bizonyítási jog „alkalmazása” illetőleg érvényesülése. Az összes törvényi rendelkezése betartása sem fog sikeres bizonyítást eredményezni, hogyha az eljáró hatóság „csak annyi” tevékenységet fejt ki, amennyit a Be. előír számára. A tapasztalati tények egyértelműen azt mutatják, hogy a büntetőeljárásban folyó bizonyítás nem csupán jogilag szabályozott tevékenység, hanem olyan tartalmi oldallal rendelkező folyamat, amelynek a jog csak bizonyos keretet és garanciákat tud biztosítani. A logikai és processzuális felfogás véleménye szerint abban a közös fogyatékoságban szenved, hogy metafizikus módon próbálja feltárni a bizonyítás lényegét, mivel az egyik a bizonyítás belső, a másik a külső oldalát ragadja meg.¹²

2.3. Bizonyítás a büntetőeljárásban ismeretelméleti nézőpontból

Az ismeretelméleti megközelítés képviselői szerint a büntetőügyekben lefolytatott bizonyítás az emberi megismerés sajátos része, amely a feltárás és az igazolás főbb mozzanatsorozatjaira tagolható.

3 Király Tibor: Büntetőeljárásjog, Budapest, Osiris, 2008, 241 – 242.

4 A jogi és a kriminalisztikai bizonyítás mind a formális, mind a dialektikus logikai bizonyítást is alkalmazza.

5 Kovács Gyula: Nyomozási alapismeretek, Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004, 44.

6 Angyal Pál: A magyar büntető eljárásjog tankönyve I – II., Budapest, 1916, 314.

7 Finkey Ferenc: A magyar büntető perjog tankönyve, Budapest, 1916, 277.

8 Irk Albert: A magyar büntető perjog vezérfonala, Pécs, 1931, 78.

9 Vámbéry Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve, Budapest, 1916, 128.

10 Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás, Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2004, 212.

11 Cséka Ervin – Fantoly Zsanett – Károlyi Judit – Lőrinczy György – Vida Mihály: A büntetőeljárásjog alapvonalai I., Szeged, Bába Kiadó, 2006, 189.

12 Tremmel Flórián: Bizonyítékok a büntetőeljárásban, Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2006, 56.

Az ismeretelmélet¹³ a bizonyítás lényegét tehát abban látja, hogy az speciális része az emberi megismerésnek, vagyis nem más, mint egy – mind a bizonyítás tárgyára, mind alanyára, mind eszközeire és módszereire tekintettel – közvetett és összetett megismerési folyamat. A bizonyítás közvetett megismerés jellege a büntetőügyekben szükségszerűen adódó időbeli – a múltbeli történés jelenbeli megállapításában – és térben (máshol folyik a bizonyítás, mint ahol történt az esemény) közvetettségből és ezzel együtt a közvetlen, tapasztalati megismerés kizártságából fakad, tehát abból, hogy érdemben nincs lehetőség a bűncselekmény reprodukálására, hanem csak rekonstrukciójára. Ezen túlmenően a megismerés folyamatának a nehézségét fokozza a bizonyítás összetett és bonyolult jellege. Ugyanis nem csak a történeti esemény (mint a megismerés tárgya) lehet szerteágazó, hanem a rendelkezésre álló megismerési eszközök és módszerek is.¹⁴

A megismerés tehát a büntetőeljárás során valamennyi perszakaszban megtalálható jelenség, mivel a megismerés eredményei – mint a bizonyítás eredményei – egymásra épülnek. A megismerés szintézise a bírósági tárgyalás kontradiktórius keretei között teljesül be. Az ítélelhozatal előtt a bíróság meghallgatja mind a vád, mind a védelem álláspontját, bizonyítékértékelését és érvelését. A bíró így az egész eljárás összes ismert bizonyítékát felülvizsgálva értékeli a megállapítható tényeket. A bizonyítási eljárás eredményeként megismerni nemcsak az egyes tényeket, cselekményeket, azok kiváltó okait lehet, hanem a korábban rejtve maradt összefüggéseket is. Ezért lehet a főtárgyalást funkcionálisan a megismerés folyamat alatt „előkerült” tények közötti szintézis szintérének nevezni.¹⁵

2.4. Egyéb bizonyításelméleti megközelítések

Az egyik ilyen elméleti megközelítés az *ún. meggyőződés elmélet*, amely nem más, mint a bizonyítás *pszichikai irányzata*. A büntetőeljárás jog tudományában *Kocsis Mihály* az irányzat fő képviselője, aki szerint a büntetőeljárás szerveinek a feleknek és az eljárásban szereplő más személyeknek azt a tevékenységét, amely azt célozza, hogy az eljáró hatóságok és szervek meggyőződést szerezzenek a büntetőjogi főkérdésben meghozandó döntés vagy teendő intézkedés szempontjából lényeges tények valósága vagy valótlansága felől, és a meggyőződés útján a jelentős objektív tényeket megállapítsák, bizonyításnak nevezzük.

Ha már az elméleti megközelítésekről van, mindenképpen szót kell ejteni a *kriminalisztikai bizonyításelméletéről*. *Viski László* fejtette ki talán elsőként, hogy a kriminalisztika elméletének a tételeit, módszereit nem csak a bűnügyi nyomozásban, hanem az eljárás későbbi szakaszában is, sőt a polgári, szabálysértési és fegyelmi eljárásban is felhasználhatják. A kriminalisztikai tevékenység nem más, mint a múltban lejátszódó események rekonstruálására irányuló sokoldalú szellemi és gyakorlati tevékenység, amely a vizsgált eseményekre vonatkozó eljárási célokra és szabályokra megfelelően a szükséges és lehetséges cselekvések tervszerű és tudatos végrehajtásával az objektív igazság megállapítására irányul.¹⁶ A kriminalisztika tehát a bizonyítékok keletkezésének és tükröződéseinek törvényszerűségeit, azok megszerzésének és felhasználásának legcélravezetőbb módszereit és eszközeit kutatja, valamint bocsátja a jogalkalmazás rendelkezésére.¹⁷

A bizonyítás folyamatának értelmezésekor találkozhatunk olyan meghatározással, amely a *bizonyítás perrendszerűségének* követelményét emeli ki. De mi is az a perrendszerű bizonyítás? A legegyszerűbben úgy lehetne megmagyarázni, hogy a perrendszerű bizonyításon a jogilag szabályozott bizonyítási eljárások láncolatát értjük, amelynek a célja az, hogy az állami büntetőigény elbírálásához szükséges határozatok belső meggyőződésre alapozott meghozatala a Be - ben meghatározott normáknak megfelelően történjen. Az anyagi igazság érvényre juttatása érdekében a perrendszerű bizonyítás keretei között a nyomozóhatóság nemcsak felderíti a büntetőjogi szempontból jelentős tényeket, hanem perrendszerűen – az eljárási törvényben konkrétan megfogalmazott szabályok szerint - rögzíti is azokat, mint vádemeléshez szükséges bizonyítékokat. Ezért rejt magában veszélyeket az a megoldás, amikor a bíróság a bizonyítékokat nem a perrendszerűen lefolytatott – vagyis közokiratokban dokumentált – nyomozás iratanyagából, hanem csak az ügyész és a védő előterjesztésében és „keresztkérdősködése” következtében a tárgyaláson ismerhetné meg, illetve csak az akkor felvett bizonyítékokra alapozhatná döntését.¹⁸ Ez a gyakorlat főleg az Amerikai Egyesült Államokban bevett, amit az ottani jogászok azzal magyaráznak, hogy az esküdtek elfogulatlanságát akarják megóvni azzal, hogy azok nem ismerhetik meg a nyomozás anyagait a tárgyalás előtt. Sőt ideális megoldásnak azt tartanák, hogy a bíró sem ismerhetné meg az előzetes eljárás anyagait és ítéletét csak a tárgyaláson felvett bizonyítás alapján hozhatná meg. Ez mégis lehetetlen, ugyanis

13 Ezt az álláspontot képviseli Király Tibor és Erdei Árpád is.

14 Tremmel I. i.m. 58.

15 Búzás Huba – Nagy Sándor: A büntetőeljárás új kodifikációja bizonyításelméleti nézőpontból, Magyar Jog, XLIII. évf., 7. szám, 1996, 401-405.

16 Bíró Gyula: Kriminalisztika, Debrecen, Lícium – ART Könyvkiadó Kft., 2007, 22.

17 Garamvölgyi Miklós: Kriminalisztika. Általános rész, Budapest, BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, 1961, 13.

18 Búzás – Nagy i.m. 389.

így nem tudna a bíró a tárgyalásra felkészülni. A hivatásos bíróról azonban vélelmezhető, hogy függetleníteni tudja magát a nyomozás anyagától, a laikusoktól azonban ez nem várható el.¹⁹

A törvényesség és jogállamiság alkotmányos követelménye miatt igenis szükség van a bizonyítás perrendszerű lefolytatására, különben az eljárási törvényben megfogalmazott normák értelmüket vesztenék. Egyetértek azonban azzal a felvetéssel, hogy a nyomozás során perrendszerűen rögzített bizonyítékok nagy terjedelmű aktamennyiségét csökkenteni kellene, ugyanis a bíróság a tárgyaláson az ott elhangzottak és a nyomozási iratok összevetése alapján hozza meg döntését. A nyomozás leegyszerűsítése az „okirat gyártás” szempontjából egy hasznos lépés lenne az eljárás gyors és eredményes lefolytatása érdekében. A nagy mennyiségű iratokat, a részletes jegyzőkönyveket tartalmazó vaskos aktákat helyettesíteni lehetne egy tömör, de a lényeget tartalmazó jelentésekkel a megismételhető eljárási cselekmények esetében (pl. tanúkihallgatás).²⁰

2.3. Mennyire korszerűek a bizonyításelméletek?

Ezek az elméletek szemléletesen és konkrétan próbálják meghatározni a büntetőeljárásbeli bizonyítás lényegét az eddig megszerzett elméleti és gyakorlati tapasztalatok fényében. Azonban a bizonyításelméleti alapfogalmakat nem lehet „betonozni” az évtizedekkel ezelőtt megszületett szemléletmódok alapján.

A társadalmi fejlődésnek a jogfejlődésre gyakorolt hatása a büntetőeljárásjog tudományának területén a legélesebben a bizonyítási mechanizmusok fejlődésével kapcsolatban jelentkezik. Ennek az a legfőbb indoka, hogy a kriminalisztika tudománya²¹ és a kriminalisztikai módszerek rendkívül gyorsan és látványosan fejlődnek, új technikák és taktikák kerülnek kidolgozásra a bűncselekmények minél eredményesebb felderítése érdekében. A modern társadalmi életviszonyokban bekövetkezett traszformációk hatására újabb és újabb típusú bűncselekmények jelennek meg a mindennapokban, ezért feltétlenül szükségessé válik a bűncselekmények hatékony felderítésére irányuló korszerű módszerek kidolgozása és alkalmazása.

A bizonyítási eljárás és az erre vonatkozó elméletek megalkotásakor a korszerűség igényét is figyelembe kell venni, amely elsősorban a tudományos – technikai fejlődéssel függ össze. Ezek az újszerű igények több szempontból új lehetőséget adnak a jogalkotónak és a tudomány művelőinek arra, hogy az új követelményeknek megfelelő normákat és tudományos álláspontokat alakítsanak ki. A fejlődés elsősorban az anyagi büntetőjog továbbfejlesztését határozza meg, ugyanis a műszaki és társadalmi fejlődés következtében egyre több olyan jellegű bűncselekmény elbírálás szükséges, amelyek összetettségükben fogva sokszor egészen sajátos, legtöbbször komplex felderítési, megismerési és bizonyítási módszerek alkalmazását teszik indokolttá. Ezek a dinamikus változások megkövetelik azt, hogy maga a büntetőeljárás, a büntetőeljárásbeli bizonyítás és az ezeket meghatározó diszciplínák továbbfejlesztése és korszerűsítése folyamatos legyen. Elmondható tehát az, hogy kívánatos lenne a kor követelményeihez és változásaihoz igazítani a már kialakított bizonyításelméleti alapfogalmakat.

Talán hihetetlennek tűnik, de a fejlett nyugati jogállamok dogmatikájában nem található bizonyításelméleti meghatározások. Ennek a jelenségnek az az oka, hogy a büntetőügyekben folyó bizonyítás lényegében egy sajátos – közvetett és összetett – megismerési folyamat, és mint ilyen, jellegénél fogva szükségszerűen érdemben jogilag nem szabályozható. A legjobbnak látszó jogi szabályozás és annak maradéktalan alkalmazása sem elégséges biztosítéka annak, hogy az adott bűnügyben az igazságot elérjék, a való tényállást megállapítsák. A bizonyításelméleti alapfogalmak kimunkálásának elhanyagolása a nyugati jogállamokban egy sajátos jogintézménynek, nevezetesen a laikus bíráskodásnak – az esküdttbíráskodás intézményesülése – is köszönhető. Ha ugyanis az esküdteknek – részletes indokolás nélkül – az ún. belső meggyőződésüket követve csupán szavazniuk kell a ténykérdésről, a hivatásos bíró pedig lényegében csak jogot alkalmaz és büntetést szab ki, akkor nem mondható szükségesnek egy tudományosan megalapozott elméleti háttér (elméleti fogalom-meghatározás).²²

A bizonyítás fogalmának meghatározásakor tehát nem lehet figyelmen kívül hagyni a megismerő alany szubjektivitását,²³ továbbá a megismerési folyamatokat befolyásoló tényezőket, a megismerési folyamat érzéki – gyakorlati és gondolati – logikai oldalának összefüggéseit. A bizonyítás fogalmának tudományos meghatározásának – vagyis a bizonyításelméletnek – a bizonyítékok elvi és gyakorlati kérdéseivel²⁴ kell foglalkoznia.

19 Kertész Imre – Pusztai László: Quo vadis büntetőeljárás?, Jogtudományi Közlöny, XLVII. évf., 3 - 4.szám, 1992, 181.

20 Erdei Árpád: A trónfosztott királynő uralkodása avagy a bizonyításelmélet szent tehene, Magyar Jog, XXXVIII. évf., 4. szám, 1991, 214.

21 A kriminalisztika „a bűnügyi tudományok mellett elhelyezkedő, a büntetőjogi tudományoktól és a tétéles jogtól elszakíthatatlan tudományos diszciplína, a bűnözés kérdéseit nem dogmatikai alapon, hanem ténylegesen jelentkezésükben tanulmányozó bűnügyi tudományok egyike.” (Molnár József: A kriminalisztika tudományának története, Budapest, BM. Kiadó, 2004, 13.)

22 Tremmel Flórián: Továbbfejleszthetők-e a bizonyításelmélet alapfogalmai?, in: Tanulmányok Erdősy Emil Professzor tiszteletére (Szerk.: Fenyvesi Csaba – Herke Csongor), Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam – és Jogtudományi Kar, 2002, 32 – 33.

23 Az eljáró hatóságok (rendszerint) közvetett megismerésén túl a bizonyításban közreműködő tanúk, szakértők megismerését is ide kell érteni.

24 Ide tartozik még különösen a közvetett és jogellenesen beszerzett bizonyítékok keletkezésének és értékelésének vizsgálata is.